

Premena historického prostredia vidieka na príklade hornooravskej obce Podbiel

M. Chalupová: Change of Historical Countryside on the Example of Podbiel Municipality in Horná Orava. Život. Prostr., Vol. 38, No. 2, 90 – 94, 2004.

Quality and aesthetical value of the large part of historical landscape significantly outstrips new architectural solutions. In spite of this fact its protection or revitalization is often endangered by lack of financial resources. Within the project Revitalization of historical environment and social life of Podbiel municipality, declared in 1977 reservation of folk architecture, realized by the National Trust of Slovakia, was reached an interesting experience: funds are not the primary problem. In the very beginning of the process of restoration of historical environment, its structures and all individual elements it is important to find the answers to the following questions: What are the real needs of the community where the object is and what kind of problems it has? What is the role of the existing historical environment in this locality and how can its restoration contribute to improvement of social life and solution of the social and economical problems? Once obtaining the answers to these questions, we are able to solve the problems of each endangered historical object, element or structure effectively.

Prostredie, ktoré človeka obklopuje, vníma každý inak. Nieкто sa lepšie cíti v supermoderných budovách poskytujúcich všemožné výdobytky vedy a techniky, iný dokáže celé hodiny blúdiť po zrúcaninách zabudnutého kláštora hľadajúc *genia loci* tohto čarovného miesta a meditovať o premenách terénu, či o bývalej i súčasnej funkcii objektu.

Aj keby sme nepatrili k ľuďom so vzťahom k minulosti, nemohli by sme si nevšimnúť, že nás obklopuje prostredie s pečaťou, ktorú mu vtlačil človek. Je to historické prostredie, ktoré je výsledkom aktivít mnohých generácií. Zanechali tu budovy, predmety, tradície, zvyky. Naši predkovia ovplyvnili celkový ráz regiónov, dedín, miest. Zjednodušene možno povedať, že historické prostredie sa skladá z historických štruktúr a objektov, ktoré sú predmetom vnímania, poznávania alebo filozofického skúmania.

Hodnotu historického objektu, štruktúry či historického prostredia ako celku vytvára vzťah človeka, obce alebo regiónu k nim. A vďaka tomuto vzťahu prežíva. Historické prostredie by malo pomôcť udržiavať vnútornú rovnováhu človeka, podnecovať k úvahám o rozširovaní znalostí o ňom, citovo ho obohacovať.

Súčasný generácie zdedili prostredie odzrkadľujúce kvalitatívne rôzne fázy jeho vývoja. I keď estetická hodnota značnej časti historického prostredia výrazne prevyšuje nové stavebné riešenia, často je toto prostredie ohrozené. Niektoré jeho časti sa nevyužívajú alebo neochohraňujú vhodným spôsobom, niekedy sa dokonca zámerne ničia. Tento stav sa ešte aj dnes ospravedlňuje zavádzajúcimi argumentmi, že pre ďalší rozvoj krajiny a jej ekonomiky je k dispozícii iba obmedzené množstvo materiálnych, finančných a ľudských zdrojov. Takýto postoj v konečnom dôsledku spôsobuje, že objektom a štruktúram historického prostredia spoločnosť venuje oveľa menej pozornosti a starostlivosti, ako si vzhľadom na svoje hodnoty zaslужujú.

Historické prostredie má okrem svojej historickej, náučnej, kultúrnej a estetickej hodnoty aj význam ako originálny investičný prostriedok. V súčasnosti je v mnohých spoločnostiach narastanie jeho významu a hodnoty nielen teoretickou, ale aj ekonomickou kategóriou. Aj z tohto pragmatického dôvodu sa venuje čoraz väčšia pozornosť jeho revitalizácii, teda oživeniu a opätovnému zapojeniu kultúrnohistorických štruktúr krajiny do života celej spoločnosti či lokálnej komunity.

Na Slovensku sa sídla vyvíjali z malých osád. Rozvíjala sa ich urbanistická štruktúra a typická architektúra, ktorá do veľkej miery reprezentovala citlivú rovnováhu medzi miestnymi prírodnými zdrojmi a skúsenosťami staviteľov prameniáciami v miestnych tradíciách. Tvorcovia stavebných objektov kladli veľký dôraz na kvalitu prostredia i práce a precízne vypracúvali jednotlivé detaily. Množstvo a veľkosť objektov, štruktúra osady i krajinného celku vychádzali z reálnych potrieb, prípadne z finančných možností vlastníka či investora.

Vplyvom času a meniacich sa potrieb obyvateľov sa menili aj jednotlivé prvky prostredia, predmety i celé objekty získavali vyššiu úroveň kvality. Človek týmto spôsobom od dávna formoval krajinu, dával jej osobitý ráz. Všetci obyvatelia sa podieľali na správe svojich pozemkov, domov a hospodárskych objektov, polí, sádov či lesov. Osobná zodpovednosť, každodenná potreba, ale aj úcta k tradíciám ich viedli k systematickej starostlivosti o prostredie, v ktorom pracovali a žili. Čo bolo zlé sa rozpadlo, zaniklo alebo upadlo do zabudnutia. Prežívalo len to, čo bolo dobré, kvalitné a účelné (Kováč, 1998).

Takýmto procesom vývoja prešla aj oravská obec Podbiel, kde už niekoľko rokov pôsobí nezisková organizácia Národný Trust Slovenska, poskytujúca všeobecne prospešné služby.

Podbiel patrí medzi obce, ktoré vznikli valašskou kolonizáciou v období 1556 – 1564. Názov obce súvisí s Bielou skalou, ktorá sa nachádza v jej chotári. Okolie Podbiela je charakteristické vysoko položenými terénmi a mnohotvárnym reliéfom. Obec je situovaná v horskom systéme Západných Tatier, pričom jej väčšia časť spadá do Oravskej vrchoviny, menšia do Oravskej Magury. Neveľkú rovinku,

Pohľad na obec Podbiel (hore) a časť Bobrovej role s váhovou studňou v popredí (dolu)

na ktorej sa dedina rozprestiera, tvoria prevažne nánosy Studeného potoka, ktorý pramení v Roháčoch a v Podbieli ústi do rieky Orava. Podbiel je významnou archeologickou lokalitou: je tu nálezisko keramiky z doby halštatskej i sídlisko púchovskej kultúry. Na Bielej skale sú zachované zvyšky stredovekého hradu a podľa povesti tam stál aj kláštor templárov.

Podľa historických prameňov sa v chotári pestovala pšenica, raž, jačmeň a hrach, obyvatelia sa venovali aj chovu dobytky, výrobe šindľov a plátna, zamestnávali sa tiež pltníctvom a v zimnom období dopravou soli z Liptovského Hrádku do tvrdošínskeho skladu. V obci bol múčny mlyn, pivovar (1786) a dve pily. Tradíciu má aj hutníctvo a baníctvo, ktorého počiatky siahajú do 17. storočia. R. 1803 sa v Zubercoch, v Juraňovej doline a v Malatinej začala ťažiť železná ruda, preto r. 1836 postavili v Podbieli vysokú pec, tzv. *Františkova huta*, v ktorej sa tavila. Avšak pre nerentabilnosť huta zanikla už r. 1862.

Za dôležitú súčasť historického prostredia obce Podbiel sa považuje komplex pôvodných drevených zrubových domov zväčša z konca 19. a začiatku 20. storočia, známy pod názvom *Bobrova rala*, ktorý r. 1977 vyhlásili za pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry. Dodnes je neodmysliteľnou súčasťou malebného prostredia obce. V urbári z r. 1626 sa táto tzv. *bubrovská roľnícka usadlosť* (podľa mena jej užívateľov – rodiny Bubríkovicov) spomína ako jedna z deviatich valašských usadlostí. Dodnes môžeme na Bobrovej rali, ktorú tvorí 63 dreveníc a dreveničiek, obdivovať stavebné majstrovstvo, dokonalú harmóniu konštrukcie, účelu a estetiky ako odkaz predchádzajúcich generácií. Šindľom pokryté dreveničky lemujúce hlavnú cestu stále rešpektujú pôvodné usporiadanie. Domy sú stavané po dvoch až troch v rade za sebou; na obytnú časť nadväzujú v pozdĺžnej osi hospodárske objekty – maštale, chlievy, šopy či drevarne.

Vzhľad obce dotvárali váhové studne ako dôležitý zdroj pitnej vody. Nad úrovňou zeme boli vyvýšené kamennou skružou z jedného kusa pieskovca. Hoci obnovené starodávne studne dnes už neplnia svoju pôvodnú funkciu, stále sú esteticky aj významovo pôsobivou súčasťou pamiatkovej rezervácie.

Pri opise historického prostredia obce Podbiel nesmieme zabudnúť na to, čo síce nevidno, ale k tomuto prostrediu nevyhnutne patrí. Náboženské cítenie, rešpekt k tradíciám, úcta k prostrediu, ako aj vzťahy k rodine a ku komunite boli neodmysliteľnou súčasťou každodenného života jej obyvateľov (Chalupová, Krpelán, 2000).

Podbiel je výnimočný práve vďaka historickému prostrediu. Je príkladom výnimočnej vidieckej krajiny, ktorá na Slovensku v mnohých regiónoch pomaly zaniká. Osobitý ráz prírody spolu s pozostatkami typickej ľudovej architektúry a spôsobom osídlenia a využívania krajiny najmä vo forme lúčno-pasienkového hospodárstva tu vytvárajú jedinečný komplex kultúrneho a prírodného dedičstva. Na území obce teda nie je dôležitá len ochrana kultúrneho dedičstva, ale aj ochrana prírodného dedičstva – v rámci katastrálneho územia Podbiel sa nachádza napr. Národná prírodná

rezervácia Bielska skala (750 m n. m.) s výskytom geologicko-morfologických a botanických fenoménov a množstvo iných prírodných hodnôt.

Napriek výnimočnosti a potrebe ochrany tohto jedinečného komplexu prírodného a kultúrneho dedičstva, historické prostredie obce ohrozuje viacero faktorov. To bol jeden z hlavných dôvodov prečo tu mladí ľudia z dobrovoľníckej ochrannárskej organizácie *Strom života* r. 1991 zorganizovali prvý ročník tábora *Strom života* pod názvom *FERRO '91*, ktorého cieľom bola čiastočná rekonštrukcia technickej pamiatky Františkova huta. Do úpravy areálu situovaného v romantickom prostredí Studenej doliny sa investovalo viac ako 750 tisíc korún, ale hodnota úsilia a nadšenia vyše päťsto dobrovoľníkov, ktorí tu bez nároku na odmenu odpracovali tisíce hodín, sa nedá vyčíslieť.

Počas ďalších letných táborov sa účastníci bližšie zoznámili aj so životom a problémami miestnej komunity, čo vyústilo do zhodnotenia potenciálu obce a regiónu i do návrhov riešenia. Dobrovoľné letné aktivity sa postupne preorientovali na celoročnú prácu v komunite a keď r. 1996 vznikol Národný Trust Slovenska (NTS) ako logický pokračovateľ aktivít dobrovoľníckych skupín, ktorého cieľom je zabezpečiť dlhodobú ochranu mimoriadne cenných historických objektov a prírodných lokalít Slovenska prostredníctvom ich manažmentu, vlastníctva alebo správy s pomocou a účasťou občanov, súkromných a verejných inštitúcií, začal sa zaujímať o záchranu tohto historického prostredia. R. 1998 NTS realizoval projekt *Revitalizácia historického prostredia a komunitného života obce Podbiel*. Jeho hlavným cieľom bolo vytvoriť predpoklady na rozvoj takých druhov komunitných aktivít, ktoré prispievajú k zabezpečeniu trvalej ochrany a k zmysluplnému využívaniu historického prostredia obce. NTS v rámci projektu uskutočnil viacero školení a špecializovaných exkurzií pre občanov Podbiela s cieľom oživiť život v obci. Zorganizoval aj letný tábor *Mladý fotograf* s nasledujúcou výstavou fotografií; v spolupráci s miestnymi remeselníkmi opravil a zrekonštruoval v historickom centre drevenicu; opravil a zrekonštruoval neďalekú pôvodnú váhovou studňu. V zrekonštruovanej drevenici NTS otvoril *Oravské informačné centrum*, ktoré slúži ako základňa na podporu komunitných aktivít a občianskych iniciatív.

Účastníkov projektu táto práca obohatila o mnohé cenné poznatky, napríklad že pri revitalizácii sú reálne potreby komunity, v ktorej sa historický objekt nachádza, dôležitejšie ako financie. Problémom tejto komunity je nezamestnanosť, nedostatok verejných finančných prostriedkov, nevyužívanie a znehodnocovanie chátrajúcich historických objektov, nedostatočná komunikácia medzi verejným, štátnym a súkromným sektorom, nedostatočná komunikácia a koordi-

nácia subjektov na lokálnej báze, slabá informovanosť o možnostiach rozvoja cestovného ruchu, málo praktických a viditeľných zlepšení, ktoré by motivovali vlastníkov historických objektov k nejakým aktivitám. Preto bolo treba hľadať odpoveď na otázku, aká je úloha existujúceho historického prostredia v tejto lokalite a ako môže prispieť jeho revitalizácia, resp. obnova k zlepšeniu komunitného života a riešeniu sociálnych a ekonomických problémov. Pri hľadaní odpovedí treba brať do úvahy štyri princípy:

- **Princíp komplexnosti** vyzdvihujúci mnohotvárnosť historického prostredia, diverzitu jeho jednotlivých prvkov. Pomôže porozumieť zložitosti väzieb, ktoré v tomto prostredí vznikli, dodnes pretrvávajú a nevyhnutne ich treba zachovať pre dobré fungovanie komunity.

- **Princíp integrity** je dôležitý najmä z hľadiska poznania prirodzených väzieb a vzťahov. Pod integritou v historickom prostredí rozumieme vzťahy, ktoré existovali v minulosti, a zároveň tie, bez ktorých by kvalita historického prostredia, komunitného života a tradícií výrazne utrpela. V interdisciplinárnom chápaní je dôležitá interpretácia a využitie historického miesta realizovať s rešpektovaním okolia. Musí sa zabrániť vytrhnutiu lokality zo širšieho kontextu historickej štruktúry, uzavretiu pred okolitým prostredím. V minulosti sa napr. na výstavbu používal miestny stavebný materiál, resp. surovina, ktorá sa v tomto prostredí dala získať opakovane (v Podbieli najmä drevo). Stavebné práce v minulosti realizovali zväčša miestni robotníci, remeselníci a majstri. Preto aj dnes treba hľadať riešenia predovšetkým v tradíciách a v materiálových, finančných či personálnych zdrojoch, ktoré tá-ktorá komunita poskytuje. Netreba uvažovať o nákladných jednorazových investíciách.

- **Princíp kontinuity vývoja** a využitia historického prostredia a jeho jednotlivých zložiek. Rovnako ako v iných oblastiach, aj v historickom prostredí je zmena nevyhnutná. Ako sa v priebehu stáročí menili architektonické štýly, aj v súčasnosti sa človek snaží pri rekonštrukcii objektov uplatňovať nové prvky. Treba však pritom vychádzať z miestnej tradície, z poznania významu objektu a z identifikovania predmetov a prvkov ochrany na ňom. Až potom môže vlastník objektu, architekt alebo dodávateľ urobiť správne rozhodnutie, ktoré obohatí pôvodné historické prostredie o no-

Františkova huta.

vé prvky. Platí zásada, že lepšie je minimálne alebo aj menej vhodné využitie, ako žiadne. Historické prostredie, ktoré vytvoril alebo dotvoril človek, potrebuje aj jeho starostlivosť. Bez nej sa časom opäť zmení iba na primárnu hmotu.

- **Princíp udržateľného rozvoja** vedie k účelnému hospodáreniu so zdrojmi. Oprávňuje k zasahovaniu do životného prostredia len do takej miery, aby to nebolo na úkor kvality prostredia, a teda aj budúcich generácií (Kováč, 1997).

Po získaní odpovedí na uvedené otázky možno začať riešiť problémy každého ohrozeného historického objektu, prvku alebo štruktúry.

Aj keď sa NTS spočiatku veľmi často stretával s nedôverou občanov a veľakrát ich individuálne záujmy a priority viedli k neochote prijímať a realizovať iné ako vlastné nápady, mnohí obyvatelia obce sa ako dobrovoľníci pravidelne zúčastňovali na aktivitách v rámci projektu. Išlo napr. o pomoc pri vybudovaní vnútorného informačného systému alebo pomoc pri zostavovaní informačného materiálu o Bobrovej rali atď. Postupne sa ťažisko aktivít, ktoré tu predtým realizoval NTS, presunulo na miestnych obyvateľov. Iniciatíva vychádza od nich samotných, s pomocou NTS si chcú založiť vlastné mimovládne organizácie, ktorých poslaním bude rozvoj tohto malebného prostredia a zlepšenie sociálno-ekonomického postavenia obyvateľov. Sľubné výsledky v rozvoji cestovného ruchu dosiahli už viacerí z miestnych podnikateľov. A tak aj napriek tomu, že v Podbieli zostáva množstvo nedoriešených otázok a problémov (napríklad nevhodnosť vedenia

hlavného cestného ťahu do Poľska stredom pamiatkovej rezervácie), neustále narastá počet tých obyvateľov obce, ktorí si uvedomujú, že revitalizácia – obnova historického prostredia – vyžaduje predovšetkým pochopenie súvislostí a schopnosť spolupracovať a hľadať partnerstvá. Ľudia už vedia, že len citlivé využívanie historického prostredia môže výraznou mierou prispieť k sociálno-ekonomickému rozvoju ich obce.

Literatúra

Chalupová, M., Krpelán, I.: Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Bobrova raľa. Národný Trust Slovenska Bratislava, 2000, s. 1 – 8.

Kováč, M.: Činnosť Národného Trustu Slovenska. Okno, 1998, 9, s. 1 – 2.

Kováč, M.: Revitalizácia historických miest I. – Hľadanie východiska. Okno, 1997, 5 – 6, s. 1 – 11.

Táborský, P., Kováč, M.: Stratégia trvalo udržateľnej ochrany a rozvoja historického prostredia. Národný Trust Slovenska Bratislava, 2002, s. 1 – 63.

Foto: archív autorky

**Mgr. Michaela Chalupová, Národný Trust Slovenska,
n. o., P. O. Box 16, 810 00 Bratislava
*chalupova@changenet.sk***